

Medeniyet Analizi Metametodoloji ve Metodoloji

“İslam Medeniyeti”nin Teşekkülünden
Yeniden Teşekkülüne ve İslamî İktisada

Sabri Orman

PROF. DR. SABRİ ORMAN

1948 Kâhta, Adıyaman doğumlu olan Prof. Dr. Sabri Orman, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesini bitirdikten sonra 1980 yılında anılan fakültede asistan olarak göreve başladı ve bir yıl sonra aynı fakültenin iktisat doktora programını tamamladı.

1982 yılı sonunda yardımcı doçent olarak Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümüne geçti. Aynı bölümde 1986 yılında doçent, 1993 yılında profesör oldu ve 2003 yılında emekliye ayrıldı.

1989-1990 ders yılında *London School of Economics and Political Science*'ta araştırmacı (research scholar) olarak çalışmalar yaptı.

1992-1994 yılları arasında Malezya'da *International Islamic University*, İktisat Bölümünde, 1995-1997 ve 2002-2006 yılları arasında yine aynı ülkede *International Institute of Islamic Thought and Civilization*'da iktisat profesörü olarak görev yaptı.

2007-2009 yılları arasında İstanbul Ticaret Üniversitesinde rektör yardımcılığı ve 2009-2011 yılları arasında aynı üniversitede rektörlük görevlerinde bulundu.

Sabri Orman'ın altı telif, altı edisyon ve iki tercüme kitabı ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Prof. Dr. Sabri Orman 2011-2019 yılları arasında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Banka Meclisi Üyesi olarak görev yapmış olup, 1 Eylül 2019 tarihinden itibaren *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*'ne intisap etmiş bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
1. Giriş.....	11
2. Temel Kavramlar, Kavramlar Arası İlişkiler ve Bazı Metodolojik Mülahazalar	15
2.1. Beş Terim, Beş Kavram, Beş Tanım.....	16
2.2. İslamî İktisat, İslam Medeniyetinin Yeniden Teşekkül Süreci ve İlk Teşekkül Süreci.....	17
2.3. İslamî İktisat, Modern İktisat ve Tarih	20
3. İslam Medeniyetinin Teşekkül Sürecinin Genel Bir Analizi.....	23
4. Yeni Bir Dinin Doğuşu ve Yeni Bir Normatif Sistemin Ortaya Çıkışı....	29
5. Medeniyet <i>Tevarüsü</i> veya Çağdaş Kurum ve Bilgilerin Temellük Edilmesi.....	33
5.1. Kurumsal Tevarüs.....	34
5.2. Entelektüel/Fikrî Tevarüs	37

5.2.1 Birûnî ve Hint Medeniyeti: Tahkik veya Metodolojik Objektiflik Yaklaşımı.....	38
5.2.2 Gazâlî ve Eski Yunan Medeniyeti: Tahkik ve Tenkit (Eleştiri) Yaklaşımı.....	40
5.2.3 Eleştirinin Eleştirisi ve Sonrası: İbn Rüşd, Hocaşâde, Alâeddin Tûsî.....	48
5.2.4 Diğer Bir Eleştiri ve Karşı Eleştiri Damarı: Şehristânî ve Nasiruddin Tûsî.....	51
6. Medeniyet İnşası veya Kurum ve Bilgi Üretimi.....	53
6.1. Olgusal Üretim veya Kurum Üretimi.....	54
6.2. Entelektüel Üretim veya Düşünce, Bilgi ve Bilim Üretimi.....	56
7. İslam Medeniyetinin Teşekkül Sürecinin Analizinden Bir Metametodoloji Denemesine.....	59
7.1. Medeniyet Teşekkül Sürecinin Analizinden Çıkarılabilecek Bazı Genel Sonuçlar.....	59
7.2. Genel Tespit veya Sonuçlardan Metametodolojiye.....	66
8. Metametodolojiden Medeniyet Yenilenmesine veya Yeniden Teşekkül Sürecine.....	71
9. Metametodolojiden İslamî İktisat Çalışmalarına ve Benzerlerine.....	79
10. İnhitat Meselesinin Metametodolojik İmplikasyonları.....	89
11. Sonuç.....	91
Referanslar.....	95
İndeks.....	99

ÖNSÖZ

1. Bu çalışma ilk olarak İslamî iktisat metodolojisine dair bir atölyede iktisat ile tarih arasındaki ilişkileri irdelenecek olan kısa bir tebliğ olarak tasarlandı ve 6-8 Nisan 2018 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi ev sahipliğinde İKAM tarafından düzenlenen 6. İslam İktisadı Atölyesi'nde irticali olarak sunuldu. Ancak tebliğ metninin yazılı hâlini tamamlamak kolay olmadı. Daha ilk denemeden itibaren tasarlanmış olduğumuzdan farklı bir yapı veya çerçevenin metne âdeta kendini zorlamakta olduğunu fark etmeye başladık. Öyle ki metin, elinizdeki hâlini alıncaya kadar 15 farklı versiyondan geçti.

Önce İslamî iktisadı kendi başına ele almak yerine İslam medeniyetinin yeniden teşekkül veya yenilenme sürecinin bir alt kümesi olarak ele alınmanın daha doğru olacağına dair bir eğilim ağırlık kazanmaya başladı; çünkü kanaatimizce İslamî iktisat, anılan sürecin iktisat boyutunu temsil ediyordu. Diğer taraftan, bir kere bu kabul edilince, o da İslam medeniyetinin ilk teşekkül sürecini çağırıştırıyordu. Şöyle ki, malum olduğu üzere, ilk teşekkül dönemi son derece başarılı bir medenî oluşum örneği iken yeniden teşekkül veya yenilenme dönemi pek de öyle değildir ve bu durum, ilk teşekkül döneminin tecrübesinden yeniden teşekkül dönemi için bir rehberlik çıkarılıp çıkarılmayacağı sorusunu davet eder. Neticede yazılı metin ağırlıklı olarak bu hususun ve oradan hareketle tahsisi olarak İslamî iktisat alanı için de bir rehberliğin çıkarılıp çıkarılmayacağı hususunun tartışıldığı bir metin hâline geldi.

Bu iki yaklaşım değişmesinin bir sonucu, metnin hacminin ilk planlanan hâline kıyasla hayli büyümüş olmasıdır. Öyle ki artık fiilen küçük bir

kitaba dönüşen bir metin söz konusudur. Diğer bir sonuç ise konuya bakışta bir perspektif değişmesinin, hatta olağan perspektifin tersine çevrilmesi hâlinin meydana gelmiş olmasıdır. Burada âdetâ dürbüne tersinden bakma durumu söz konusudur. Şöyle ki, eğer İslam medeniyetinin ilk teşekkül döneminden yeniden teşekkül dönemine bir rehberlik çıkabilecek ise bu, günümüzden tarihe gitmek yerine, tarihten günümüze gelme şeklinde olacak demektir. Diğer taraftan bu, aynı zamanda iktisat ve tarih alanları arasındaki ilişkilerde iktisatçıların hayli yerleşik bir alışkanlığının da dışına çıkmak anlamına gelir. Malum, modern iktisatçılar tarihten iktisada gelmek yerine iktisattan tarihe gitme alışkanlığı içindedirler ve bu alışkanlık bir yerde iktisadi modernizmin zaman hiyerarşisini sergiler.

2. Çalışmanın odağının iktisat ve tarih ilişkilerinden İslam medeniyetinin ilk ve yeniden teşekkül dönemleri gibi son derece uzun vadeli makro, hatta mega süreçlerin ilişkilerine kaymış olması ve bunun başlangıçta bir tebliğ çerçevesi içinde yapılmaya çalışılması, konulara çok yukarıdan ve âdetâ kuş bakışı bakılmasına yol açtı. Bu durumun hem avantajları vardır hem de dezavantajları. Avantajı nispeten az sayıdaki malzemeden hareketle bazı genellemelerin yapılabilmiş olmasıdır. Başlıca dezavantajı ise böyle yapılmış olmasının taşıdığı yanılma riskidir. Konu mevcut yapısıyla ancak hatırı sayılır büyüklükte bir cilt içinde layıkıyla tartışılabilir iken biz onu, uzamasını pek de istemediğimiz bir tebliğin sınırları içinde tutmaya çalıştık. Metin fiilen şimdiki hâlini aldığı zaman ise onun mutad bir tebliğden büyük, mutad bir kitaptan küçük olduğunu gördük ama geçerli çalışma kısıtları altında yapılabilecek başka bir şey de yoktu. Böyle olunca bu küçük kitabın kendine özgü bu teşekkül şartları içinde değerlendirilmesi gerekiyor.

3. Bu çalışma vesilesiyle tarih alanının yapısal bir sorunuyla da karşılaşmış bulunuyoruz. Malum, tarih çalışmaları, içinde bulunulan bir zamandan geçmişe doğru yapılır ve sıklıkla geçmiş zaman fenomenleri, çağdaş kavramlar ve terimler aracılığıyla anlaşılmalı ve açıklanmaya çalışılır. Burada da benzer bir durum söz konusudur. Bu çalışmada İslam tarihinin iki dönemini “medeniyet” kavramından hareketle anlamaya ve açıklamaya çalışıyoruz; hâlbuki “medeniyet” modern ve açıklanmasında kullanıldığı dönemlerin ilkinden asırlar sonra tedavüle girmiş bir kavramdır. Kanaatimizce bu yaklaşım tarzı tarih çalışmalarının yapısal bir özelliğidir ve meşru görülmesi gerekir. Ancak diğer taraftan, bu meşruiyetin de sınırları olduğunun farkında

olmak gerekir. Bu sınırların farkında olmak kaydıyla “medeniyet” ve benzeri çağdaş kavramların tarih çalışmalarında kullanılmasında bir sakınca yoktur. Doğan çocuk ile ismi arasındaki ilişki gibidir bu: Bir çocuğa pekâlâ doğumundan sonra da isim konabilir. Bizim örneğimizde de modern bir kavram olan “medeniyet” kavramını daha önceki dönemlerin analizinde kullanmak meşru olduğu gibi, gerekçelerini göstermek kaydıyla pekâlâ onun yerine başka kavramlar ve analiz araçları da kullanılabilir.

4. Bir yazarın yeni çalışmalarının daha önceki çalışmalarıyla bir ilişkisi vardır ve onlar yeni olmalarının yanı sıra âdeta bir zihni sürekliliğini de temsil ederler. Bu çalışmanın da böyle bir özelliği vardır. Nitekim yukarıda yeni metnin âdeta kendini zorladığını söylerken bir bakıma bunu anlatmış oluyorduk. Bu yeni çalışmanın köklerinin daha önceki üç çalışmamızda olduğu söylenebilir. Söz konusu üç çalışma:

- (1) “İlm-i Tedbir-i Menzil, Oikonomia ve İktisat”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 1, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s. 265-310.
- (2) “From *Oikonomia* to *Ilm Tadbir al-Manzil* - Intercivilizational Exchange of Knowledge in the Intellectual Tradition of Islam”, *Civilization and Values*, Ed. Recep Şentürk, İstanbul: İstanbul Chamber of Commerce and UTESAV, 2013, s. 179-200.
- (3) “İslamî İktisat: Metodoloji, Tarih, Teori ve Tatbikat”, *İslamî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, içinde, s. 31-98, özellikle 33-56.

Zaten hayli uzamış olan bu önsözde daha fazla ayrıntıya giremeyiz, ancak çok kısaca şu söylenebilir: İlk iki çalışmada müteakbil entelektüel gelenekler üzerinden İslam medeniyetinin genel olarak medeniyetler arası ilişkiler ve özel olarak Eski Yunan medeniyetiyle olan ilişkiler konusundaki tavrı irdelenirken, sonuncusunda diğer bazı konuların yanı sıra İslamî iktisat örneği üzerinden modern Batı medeniyetiyle olan ilişkilerdeki tavrı tartışılmıştır. Elinizdeki çalışmada ise hem genel olarak İslam’ın diğer medeniyetler karşısındaki tavrı, hem de bu medeniyetin teşekkül ve yeniden teşekkül dönemleri arasındaki ilişkiler tartışılmıştır. Bu çalışmada ayrıca İslam medeniyetinin oluşumu, yapısı ve işleyişinin genel bir analizi yapılmış bulunmaktadır.

5. Son olarak çok özel bir teşekkür: Elinizdeki çalışmanın tebliğ hâline ev sahipliği yapan ve daha sonra da tebliğler kitabı içinde yayınlanmasını sağlayan İKAM'a ve onun müdürü, değerli dost Lütfi Sunar'a bir kitapçık olarak da yayınlanmasına izin verdikleri için çok teşekkür ediyorum.

28 Ağustos 2019, İstanbul
Sabri Orman
ormans@gmail.com